

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-582-5-30>

ADITIO HEREDITATIS У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ СПАДКОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Лежнєва Тетяна Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,

в.о. завідувача кафедри права

Навчально-наукового інституту

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

м. Дніпро, Україна

Проблематика прийняття (*aditio hereditatis*) та відмови від спадщини є центральною в інституті спадкового права як у римській традиції, так і в сучасних цивільних правових системах. По-перше, питання обсягу цивільної правосуб'єктності спадкоємців, меж їхньої відповідальності за боргами спадкодавця та процедурних гарантій прав спадкоємців і кредиторів залишаються предметом академічного й практичного інтересу. По-друге, феномен правового запозичення з римського права (рецепція інститутів, як-от *beneficium inventarii*) суттєво вплинув на формування сучасних норм, що регулюють відповідальність спадкоємців і порядок прийняття спадщини. З огляду на це аналіз історико-правових підстав *aditio hereditatis* та порівняльна оцінка правових наслідків прийняття або відмови від спадщини набувають практичної цінності для вдосконалення національного законодавства та судової практики [1].

У римському праві *aditio hereditatis* позначала фактичне та правове приєднання особи до статусу *heres* – універсального правонаступника померлого (*de cuius*) – з одночасним переходом до спадкоємця як активів, так і пасивів спадкового масиву. Прийняття спадщини, як правило, тлумачилося як універсальне правонаступництво, де спадкоємець набував всю масу прав і обов'язків, що належали померлому.

Репудіація (*repudiare*) – відмова від спадщини у римському праві. Відмова від спадщини (*repudium*) являла собою односторонню правову дію, спрямовану на те, щоб спадкоємець не набував статусу *heres*; наслідком такої відмови була пряма відмова від універсального правонаступництва та, відповідно, уникнення переходу боргових

зобов'язань на особистість відмовника. Водночас римські правила інколи передбачали суворі часові та процедурні рамки для *repudiare*.

Інструменти пом'якшення ризику спадкоємців – *beneficium inventarii*. У відповідь на проблеми ризиковості безумовного прийняття спадщини імператор Юстиніан уподібнив установлення *beneficium inventarii* (право прийняти спадщину з користю інвентаризації). Завдяки цьому інституту спадкоємець, провівши інвентаризацію майна, обмежував свою відповідальність за борги межами вартості спадкового майна (тобто без персональної відповідальності понад вартість успадкованого). Ця форма регулювання стала важливим джерелом для подальшої рецепції в європейських кодифікаціях.

Прийняття спадщини надавало спадкоємцю статус універсального правонаступника: він входив у правові відносини померлого як правонаступник (право володіння, вимоги до третіх осіб, право на виконання заповіту тощо). Одночасно спадкоємець приймав на себе всі правові зобов'язання померлого, за загальним правилом – у повному обсязі (*ultra vires hereditatis* – ризик особистої відповідальності виникав у деяких ранніх формах).

Проблема надмірної відповідальності спадкоємця за борги померлого стала підґрунтям для еволюції інститутів – зокрема, появи *beneficium inventarii*, що зменшувало ризик особистої відповідальності і тим самим стимулювало прийняття спадщини в тих випадках, коли маса спадщини була сумнівною щодо платоспроможності. Це демонструє функціональний характер римської правотворчості: балансування інтересів кредиторів і спадкоємців.

Сучасне регулювання прийняття та відмови від спадщини в Україні закріплено гл. 87 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3]: зокрема, статті, що регулюють право на відмову від прийняття спадщини, порядок подання заяви, строк для прийняття спадщини та правові наслідки відмови.

Основні положення українського регулювання:

1) Право на відмову: спадкоємець може відмовитися від прийняття спадщини у встановлений строк; за загальним правилом заява подається нотаріусу або уповноваженій посадовій особі, залежно від місця відкриття спадщини. (ст. 1273 ЦК України) [3].

2) Наслідки відмови: відмова від прийняття спадщини призводить до розгляду питання про подальший склад спадкоємців за законом або визначення легатів; у деяких випадках відмова може бути визнана не дійсною за підставами, передбаченими загальною частиною ЦК (наприклад, щодо недійсності правочинів). (ст. ст. 1274, 1275 ЦК України) [3].

Хоча прямий інститут *beneficium inventarii* в сучасному українському законодавстві не відтворено у буквальному латинському формулюванні, принцип обмеження відповідальності спадкоємців за

боргами спадкодавця (через процедури прийняття спадщини, строки, можливість відмови і судовий контроль) є і нині важливим елементом правового регулювання. Історична рецепція юстиніанівського підходу вплинула на європейські кодифікації, які, в свою чергу, вплинули і на модель регулювання в Україні.

Актуальною є також і правова взаємодія з міжнародними стандартами. Слід наголосити, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядав низку справ, в яких питання правової визначеності спадкових прав, доступу до суду та ефективного захисту власності (ст. 1 Протоколу №1 Європейської конвенції з прав людини) (далі – Конвенція) ставали предметом оцінки [4; 5]. Суд керується принципами пропорційності та забезпеченням процесуальних гарантій при втручанні держави у майнові права, що має значення й для спадкового права (наприклад, при спорах про визнання права на спадщину чи на отримання сертифікату спадкоємця) [5].

Також існують і наслідки прийняття спадщини, а саме: набуття майнових прав на всі права, що входили до спадкового масиву; перехід зобов'язань: спадкоємець відповідає за борги померлого; історично це могло означати повну персональну відповідальність, однак практика й правотворчість (юстиніанівський *beneficium inventarii*, подальші інститути кодифікації) спрямовані на обмеження такої відповідальності; процедурні наслідки: прийняття знаменує правовий початок здійснення спадкових прав (вимоги до третіх осіб, вчинення дій щодо спадкового майна тощо).

Наслідками відмови від спадщини є: уникнення переходу зобов'язань: наприклад, відмова може перешкоджати переходу боргів померлого на одного спадкоємця; при цьому інші спадкоємці за законом чи за заповітом (ст. 1275 ЦК України) можуть стати суб'єктами спадкових правовідносин; розподіл відповідальності між правонаступниками: відмова спадкування, що має значення для кредиторів і легітимації прав наступних спадкоємців; інші правові ризики: щодо зловживання правом на визнання права на відмову від спадщини недійсною (ч. 5 ст. 1274 ЦК України).

Римська доктрина та її подальша рецепція демонструють прагнення до балансу: захист кредиторів (щоб борги не «зникали» через формальні дії) та водночас забезпечення прав спадкоємців на захист власних майнових інтересів одного спадкоємця може приводити до зміни складу та порядку [6]. Сучасна українське право реалізує цей баланс через строкові, формальні та процедурні гарантії (нотаріальне оформлення, можливість судового перегляду, вимоги до інформування спадкоємців тощо).

Таким чином, інститут *aditio hereditatis* в римському праві сформував фундаментальні принципи універсального правонаступництва;

повна природа прийняття спадщини як одночасного переходу прав і обов'язків стала правовою основою для подальшої європейської рецепції.

Історичне встановлення *beneficium inventarii* на етапі юстиніанівської кодифікації і подальша рецепція цього інституту продемонстрували прагнення обмежити ризики спадкоємців і збалансувати інтереси кредиторів і спадкоємців. Цей історичний досвід має практичну значимість під час вдосконалення сучасного українського правового регулювання.

Загалом, поєднання історико-правового аналізу (римський інститут *aditio*) та сучасних національних/міжнародних підходів дозволяє виявити універсальні принципи спадкового регулювання, а саме: визначеність, баланс інтересів, захист прав людини та процедурна ефективність.

Література:

1. The Cambridge Companion to Roman Law. *Cambridge University Press* : веб-сайт. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-companion-to-roman-law/private-law-in-roman-society/5117EF68A5DB1C87D4F5CCC89BDA8D44> (дата звернення: 18.12.2025).

2. Thomas Kuehn. Law, Death, and Heirs in the Renaissance: Reputation of Inheritance in Florence. *JSTOR* : веб-сайт. URL: <https://www.jstor.org/stable/2862670> (дата звернення: 18.12.2025).

3. Цивільний кодекс України: Закон України 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.12.2025).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.12.2025).

5. Aida Grgiæ, Zvonimir Mataga, Matija Longar and Ana Vilfan. The right to property under the European Convention on Human Rights. *RM COE INT* : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/168007ff55> (дата звернення: 18.12.2025).

6. PRZYJĘCIE SPADKU Z DOBRODZIEJSTWEM INWENTARZA. OD PRAWA JUSTYNIAŃSKIEGO DO KODEKSU CYWILNEGO. *ResearchGate* : веб-сайт. URL: https://www.researchgate.net/publication/313021814_PRZYJECIE_SPADKU_Z_DOBRODZIEJSTWEM_INWENTARZA_OD_PRAWA_JUSTYNIANSKIEGO_DO_KODEKSU_CYWILNEGO (дата звернення: 18.12.2025).